

Dordrecht

Dordtse Huizen

In Bouwhistorisch Perspectief

De gebouwde geschiedenis van Dordrecht

Sine labore nihil

De Dordtse architect Hendrik Adrianus Reus (1872-1935)

Sine labore nihil (niets zonder arbeid) is in 1893 als inscriptie in de voorgevel meegegeven aan het eerste gerealiseerde ontwerp van de Dordtse architect Hendrik Adrianus Reus, het winkelhuis voor Van Diemen aan de Voorstraat 195. (nu 251/253) Het zou evengoed het persoonlijke motto van Reus geweest kunnen zijn. Hij heeft tussen 1893 en het jaar van zijn overlijden 1935, een groot aantal werken gerealiseerd. In kwalitatieve zin is het werk van Reus van groot belang. Hij breekt in Dordrecht als eerste met de traditie in de architectuur waarbij wordt teruggeslagen op oude bouwstijlen en introduceert hier de architectuur op persoonlijke grondslag. Als zoveel tijdgenoten is hij sterk beïnvloed door het werk van de architect H.P.Berlage, op wiens werk de architectuur van Reus sterk leunt.

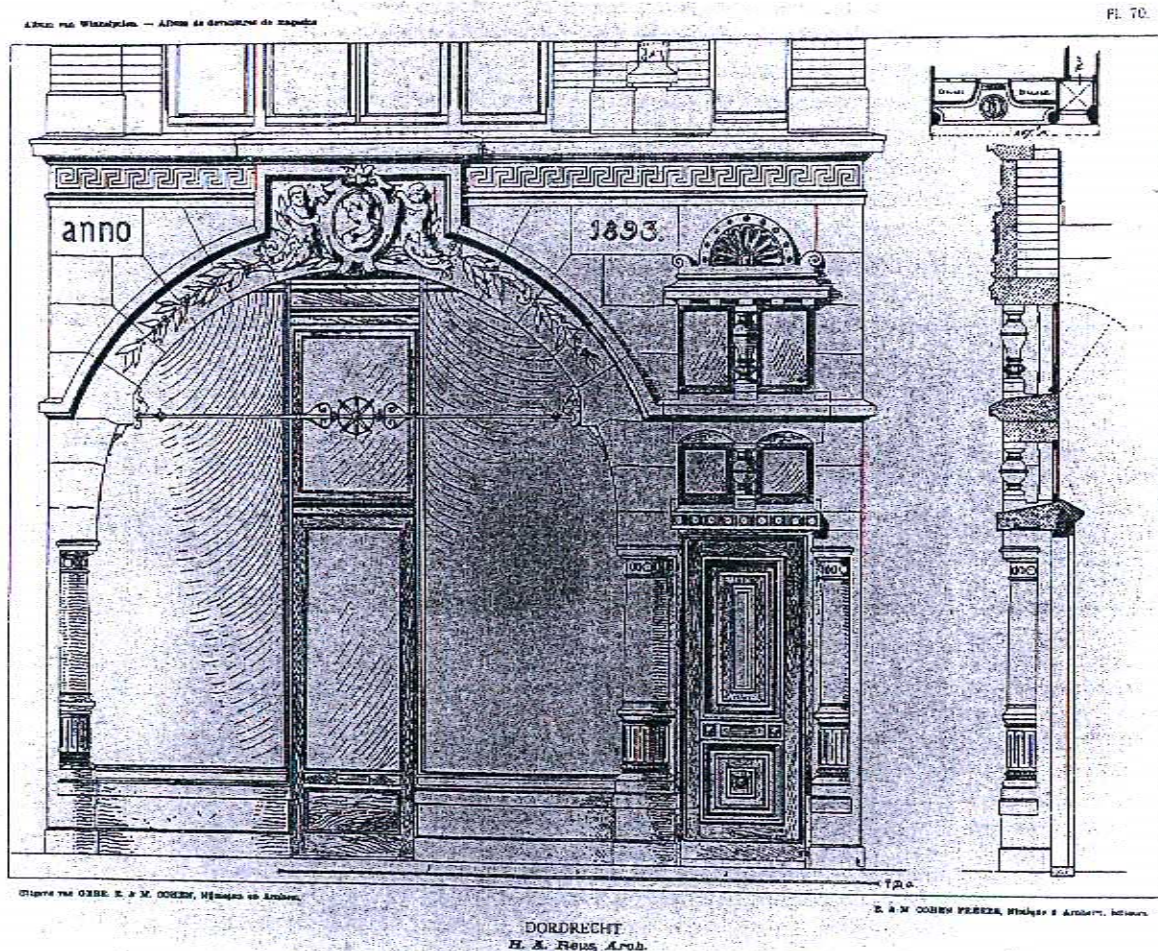
Restauratie van Voorstraat 251/253 in 1997/98 is de aanleiding om dit pand nader te belichten en kennis te maken met de ontwerper van de bijzondere gevel en zijn vroege oeuvre; architect H.A.Reus.

AFLEVERING 03
December 1998

- Sine labore nihil
De Dordtse architect
Hendrik Adrianus Reus
(1872-1935); 1-16

De onderpui van Voorstraat 195 (nu 251/253) het winkelwoonhuis van Van Diemen.

Tekening van H.A.Reus uit 1893. Afbeelding afkomstig uit een album met winkelpuien. Afkomst tekening: Stadsarchief Dordrecht - GPV G1657.

Kentering in de architectuur.

Zo'n 100 jaar terug voltrok zich een belangrijke architectonische kentering. Tot dan toe werd de vormgeving bepaald door de blik op het verleden en de verwerking daarvan in de zogenaamde neostijlen. Het terugvalen op oude bouwstijlen als gotiek, renaissance, classicisme of een mengeling van deze stijlen of invloeden; het eclecticisme, bepaalden in de 19de eeuw de vormgeving in de architectuur.

Met de komst van een moderne maatschappij, mogelijk geworden door economische bloei als gevolg van industrialisatie en handel, ontstond de algemene behoefte aan een eigen nieuwe stijl, geschikt voor de 20ste eeuw.

Bij het zoeken naar een eigentijdse vormgeving waren eind vorige eeuw vooral K.P.C. de Bazel (1869-1928), J.L.M. Lauweriks (1864-1932), H.J.M. Walenkamp (1871-1933) en W.Kromhout (1864-1940) de grote inspirators. In voordrachten en publicaties keerden zij zich scherp tegen de imitatie van stijlen uit het verleden. Alle vier waren lid van het genootschap *Architectura et amicitia*, evenals de toendertijd zowel verguisde als beminde architect

H.P. Berlage (1856-1934). Nadat oorspronkelijk de Italiaanse- en later de Hollandse renaissance als voorbeeld voor zijn architectuur fungeert, ontwikkelt Berlage in het laatste decennium van de vorige eeuw een geheel eigen stijl. Hij is niet de bruisende vernieuwer zoals De Bazel of Kromhout, maar meer de gedegen vakman die de architectuur op persoonlijke grondslag introduceert.

In 1892-94 ontwerpt Berlage voor de *Algemeene maatschappij van levensverzekering en lijfrente*, kortweg de *Algemeene* genaamd, aan het Damrak in Amsterdam een kantoorgebouw. In dit ontwerp is sprake van een geheel nieuwe visie op het bouwen.

Kantoorgebouw voor de verzekeringsmaatschappij.

De *Algemeene* aan het Damrak in Amsterdam. Dit in 1892-94 gebouwde kantoorgebouw is ontworpen door H.P. Berlage. Foto van ca. 1900.

Afkomst foto: Gemeente archief Amsterdam.

Rationalistische bouwstijl

Parallel aan de internationaal georiënteerde Jugendstil/Art Nouveau ontwikkelde zich kort voor 1900 een andere, meer Nederlandse stijl. De architectuur van deze stijl werd voornamelijk bepaald door de belangrijke pionier van de moderne bouwkunst in Nederland H.P. Berlage. Werd deze stijl oorspronkelijk Richting Berlage genoemd, later sprak men over Vernieuwing op persoonlijke grondslag. Inmiddels spreekt men van Rationalisme.

In deze stijl streeft men een rationele vormtaal na waarbij het dragende karakter van muren, bogen en pijlers wordt benadrukt. Daarnaast staat een functionele en logische indeling van het gebouw centraal.

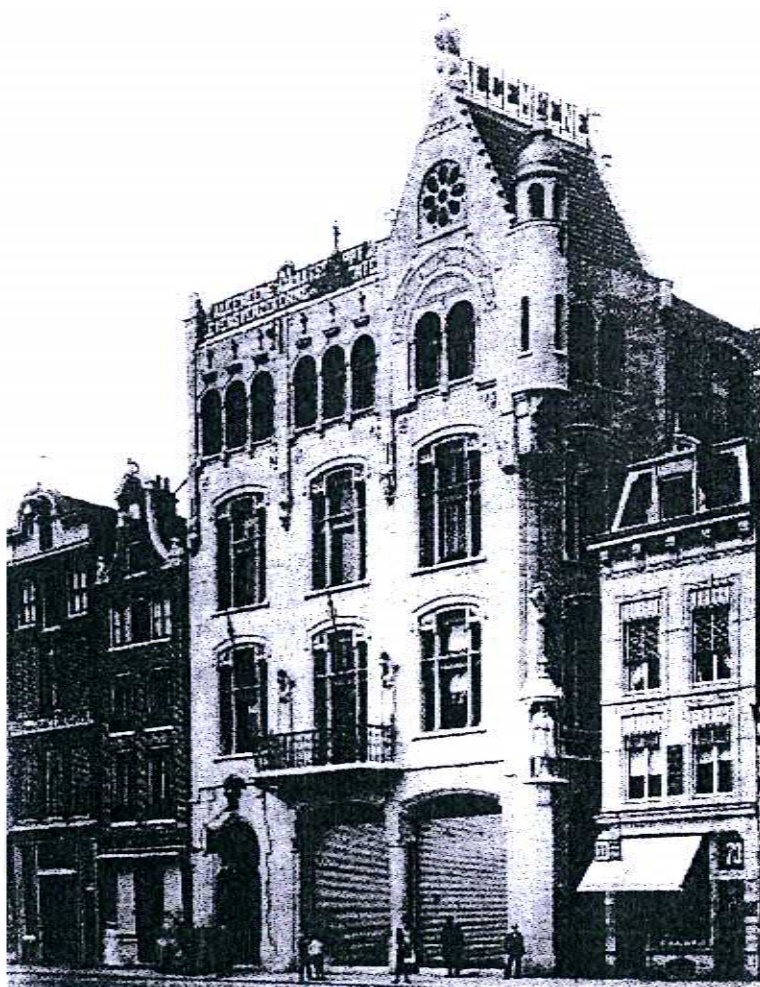
Belangrijk is het gebruik van schoon metselwerk met natuursteen accenten in blokken en banden.

Hoewel de stijl na de eerste wereldoorlog wordt overvleugeld door weer nieuwe bouwstijlen, blijft het achterliggende gedachtegoed nog lang doorwerken.

Het beeldhouwwerk aan het gebouw is van Lambertus Zijl (1866-1947) die in die jaren samen met anderen als Mendes da Costa, mede verantwoordelijk is voor de vernieuwing in de sculpturale kunst.

De *Algemeene* is voor Berlage een eerste stap in zijn ontwikkeling naar een moderne architectuur.

Met zijn ontwerp voor de Amsterdamse Beurs (1896-1903) zet hij een nog veel grotere stap.

Dordrecht

Samen met enkele -vaak minder begaafde- collega's waren het in de 19de eeuw met name stadsbouwmeester G.N.Itz (1799-1869) en vooral de particuliere architect H.W.Veth (18...-1909) die in de stijl van het neoclassicisme, de neorenaissance of het eclecticisme het beeld van de architectuur in Dordrecht in de 19de eeuw bepaalden. Omdat Dordrecht belangrijke voorvechters voor een nieuwe, toekomstgerichte bouwstijl vooralsnog ontbeerde, veranderde er aanvankelijk weinig in dit beeld.

Een van die collega's die in Dordrecht zijn brood verdiende met tekenen en bouwen van huizen was J.N.Reus die aan de Hoge Nieuwstraat 17 een timmerwinkel had en als architect en timmerman was gevestigd aan de Vrieseweg 20.

Hendrik Adrianus Reus

Zoon Hendrik Adrianus Reus koesterde ambities om zijn vader in de zaak op te volgen, echter niet als timmerman maar als architect. Hiervoor volgde hij de opleiding bouwkunde aan de Rotterdamse academie waar hij tot een van de talentvolste leerlingen van prof. Henry Evers behoorde.

De nog klassieke scholing aan de academie, werd in de jaren

90, terwijl Hendrik de opleiding volgde, opgeschrikt door de eerder genoemde jonge architecten van het genootschap *Architectura et Amicitia* met hun roep om een nieuwe vormgeving. Deze geluiden, zo zal later blijken, maakten indruk op Hendrik Reus.

Na voltooiing van zijn studie kwam Hendrik in dienst bij het bedrijf van zijn vader waar hij het geleerde in de praktijk mocht brengen.

1 - 1893 - SINE LABORE NIHIL - Winkelwoonhuis voor C.M.van Diemen aan de Voorstraat.

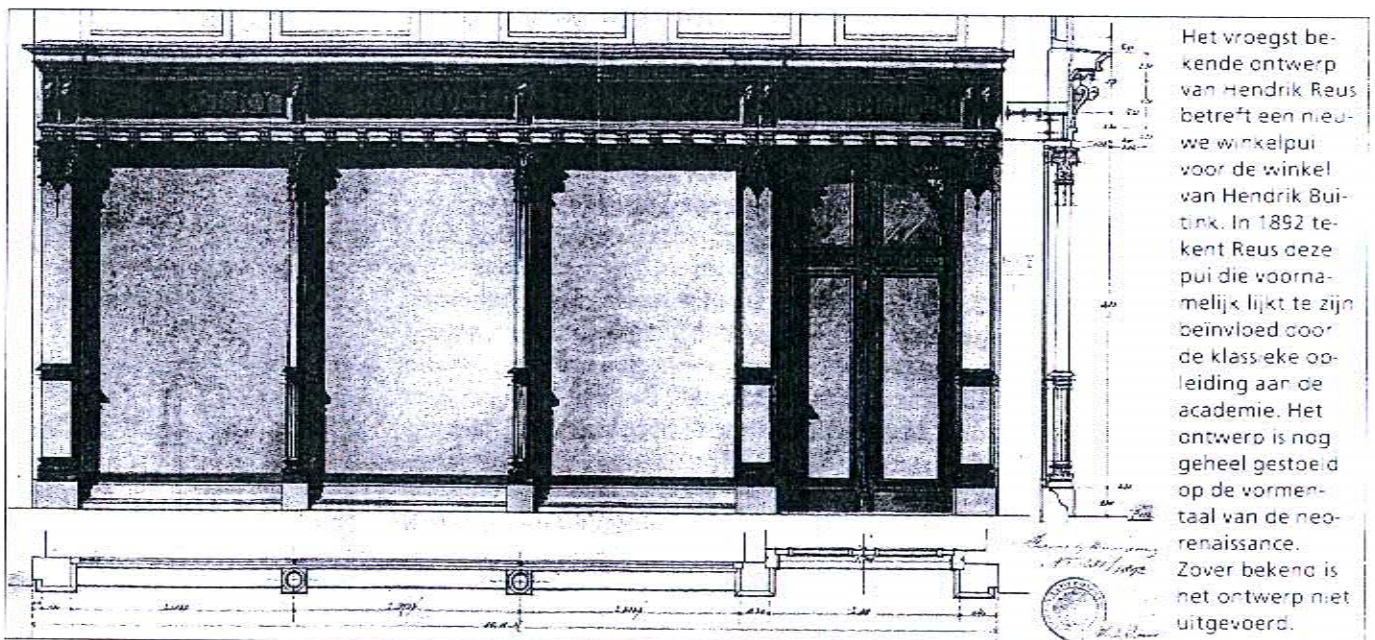
In 1892 koopt C.M.van Diemen het huis Voorstraat 195 (nu 251/253). Van Diemen is fabrikant van vaandels en vlaggen. Met de aankoop van dit pand verzekert hij zich van een goed verkoop-punt. De Voorstraat, als waterkerende dijk voor het achterland van Dordrecht, had zich in de loop van de 19de eeuw ontwikkeld tot de belangrijkste winkelstraat van Dordrecht.

De achterzijde van het huis grenst aan de Grote Appelsteiger, een oude steiger langs het water van de haven, genoemd naar de appelmarkt op dit deel van de Voorstraat. Voorheen werd de steiger ook 'gewed' of 'wed' (drinkplaats voor vee) genoemd.

Van de oudste bebouwing is weinig of niets bewaard, slechts enkele groot formaat stenen 'kloostermoppen' in delen van de zijgevels wijzen mogelijk op bebouwing in de 14de of 15de eeuw. Het huis in huidige opzet dateert van een volledige vernieuwing in de 18de eeuw. Het bestaat uit een smal en diep huis aan de Voorstraat, telt drie bouwlagen en een kapverdieping met schilddak.

Situatie Voorstraat 195 (nu 251/253) volgens de kadastrale minuut van de gemeente Dordrecht in 1832. De situatie ter plaatse is sindsdien niet gewijzigd.

Het vroegst bekende ontwerp van Hendrik Reus betreft een nieuwe winkelpui voor de winkel van Hendrik Buitink. In 1892 tekent Reus deze pui die voornamelijk lijkt te zijn beïnvloed door de klassieke opleiding aan de academie. Het ontwerp is nog geheel gestoeld op de vormtaal van de neorenaissance. Zover bekend is het ontwerp niet uitgevoerd.

Afbeelding rechts; De bijzondere voor-gevel van Voorstraat 251/253 vertoont een bonte mengeling van materialen en stijlcitaten. De gevel is sinds de bouw in 1893 ongewijzigd gebleven. De foto toont de gevel na restauratie in 1998. Foto; Ad Molen-dijk.

Erachter aan de Grote Appelsteiger staat door twee lighthoven gescheiden van het voorhuis, een dubbelbreed achterhuis. Na aankoop van het achtererf van de buurman heeft men het achterhuis in deze brede maat kunnen bouwen. Het is in de 18de eeuw gebouwd op een L-vormige plattegrond. Het heeft twee bouw-lagen en een schilddak. Deels is het aan de achterzijde voorzien van een onderhuis op straatniveau.

Verbouwing uit 1893

Van C.M.van Diemen krijgt Hendrik Reus de opdracht om het winkelhuis te verbouwen. Als jong, en volgens sommigen, veelbelovend architect ziet Reus met deze opdracht zijn kans schoon om tot een persoonlijk getinte moderne architectuur te komen, in de praktijk te brengen.

Inwendig blijft de verbouwing beperkt tot het voorhuis. Op straatniveau tekent Reus een winkel met vitrinekasten en toonbanken naast een separate entree voor te verhuren woningen. De woning op de eerste verdieping is traditioneel van opzet met een kamer-en-suite en zijkamer aan de straat en erachter een slaapkamer en keuken aan de binnenhoven. De reeds aanwezige woning in het achterhuis wordt niet verbouwd.

De voorgevel wordt in 1893 geheel afgebroken en naar ontwerp van Reus volledig nieuw opgebouwd. Hij legt al zijn expressieve mogelijkheden in deze gevel en past een rijk scala aan materialen en stijlmotieven toe.

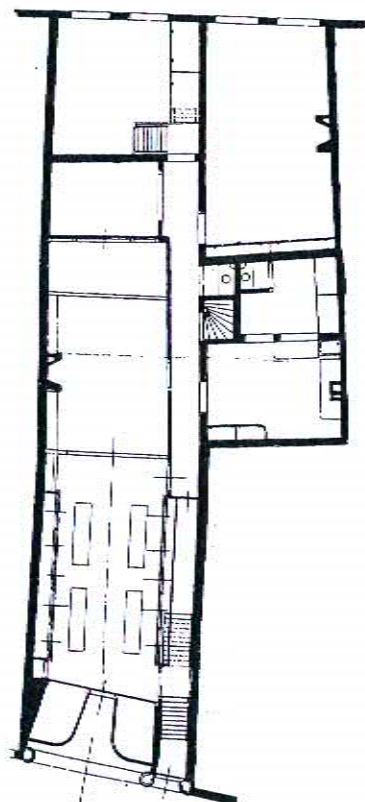
De onderpui, geheel uitgevoerd in natuursteen, heeft een half-rond getoogde boog op ronde zuilen welke naar de romaanse bouwkunst verwijst. Bovenin de toog; een medaillon met het borstbeeld van een vrouw geschraagd door twee putti, of hermen. De gevel is gedateerd; ANNO 1893 en boven de linker-zuil gesigeneerd; A.H.Reus - arch.

De winkelpui is aan weerszijde van de verdiepte gelegen entree voorzien van etalage's met gebogen ruiten. (zie ook blz. 1)

De onderpui wordt aan de bovenzijde afgesloten door een hoofdgelst met in de fries een meandelijst. Boven dit hoofdgelst is de gevel opgemetseld in felrode verblendsteen in kruisverband.

De A-symmetrische indeling van de onderpui vindt een voortzetting in de eerste verdieping. Een groot venster voor de woonkamer en een smal venster voor de smalle zijkamer. Hiertussen een smalle hoge nis met een tegeltableau met een voorstelling van een vaas met klimplant. In de lateibalk van het grote venster vermeldt een inscriptie SINE LABORE NIHIL (niets zonder arbeid), wellicht op verzoek van de opdrachtgever de koopman Van Diemen aangebracht.

Afbeelding rechts; Het winkelwoonhuis op de begane grond naar tekening van Reus uit 1893. Slechts de winkel is bij de verbouwing in 1893 gewijzigd. De woning in het achterhuis (op tekening boven) blijft onveranderd. Bij latere verbouwingen is alles tussen de buitenmuren weggebroken. Afkomst tekening; Archief Bouw & Woningtoezicht.

In de tweede helft van de vorige eeuw genoot de byzantijnsche of rondboogstijl in Rotterdam een zekere populariteit. Halfrond getoogde vensters of nissen al dan niet gekoppeld door zuiltjes werden decoratief in gevelvlakken verwerkt. In de halfrond getoogde vensters, afgewisseld met blindnissen ter hoogte van de tweede verdieping is de invloed van deze stijl zichtbaar. Zo'n vensterreeks zal Reus, evenals Berlage deed, in zijn vroege werk nog vaak toepassen.

Het meest curieuze aan dit gevelontwerp is de proportioneel groot uitgevallen en rijkelijk bewerkte dakkapel met fors dakoverstek, boven de al eveneens forse dakrand. Deze dakrand met brede goot wordt ondersteund door als korbeelstellen uitgevoerde consoles. Het pannen gedekte dak is bij deze verbouwing niet vernieuwd. Om de rijke gevel gepast te beëindigen is het voorschild van het dak en het vanaf de straat zichtbare deel van het zijschild met natuursteen leien gedekt.

Reus leverde met dit uitzonderlijke gevelontwerp zijn proeve van bekwaamheid. Weliswaar vertoont de gevel een (te) bonte mengeling van materialen en stijlcitaten, maar hierdoor is er wel veel te zien en beleven. Welke kant Reus op wilde met zijn architectuur is uit dit ontwerp niet duidelijk op te maken, waarschijnlijk wist Reus dit zelf ook nog niet en was hij nog zoekende naar zijn 'nieuwe stijl'. Wat wel direct opvalt in dit ontwerp is de grote zorg en toewijding ervan tot in de kleinste details.

Vervolgens

Tot rond 1980 blijft de fa. Van Diemen in het pand vaandels en vlaggen verkopen. Hierna wordt het pand verkocht om als kledingzaak te gaan dienen. Bij deze gelegenheid wordt de winkel in 1981 flink uitgebreid. Alles tussen de zijmuren en voor- en achtergevel wordt weggebroken. Beide licht- of binnenhoven worden ter hoogte van de eerste verdiepingvloer afgedekt. Het onderhuis aan de achterzijde van het pand wordt volgestort met zand en puin, zodat een vlakke winkel vloer ontstaat met een maximale oppervlakte.

Op de verdiepingen blijft echter alles bij het oude. Ook de bijzondere voorgevel blijft onaangetast.

Een voorstel voor een nieuwe aluminium winkelpui wordt uiteindelijk, gelukkig, niet uitgevoerd.

Begin jaren 90 worden voor het verwaarloosde pand de mogelijkheden van restauratie en herbestemming onderzocht. De woningen op de verdiepingen worden dan al jaren niet meer bewoond maar zijn nog oorspronkelijk (19de eeuws) aanwezig, evenals de structuur met gevels en daken uit de 18de eeuw en de voorgevel uit 1893. Reden genoeg om zorgvuldig met dit monument om te gaan. Het studeren op en het maken van goede plannen voor herstel

en verbouwing neemt de nodige jaren in beslag. Doch na een wisseling van eigenaar start in 1997 de restauratie van dit bijzondere pand.

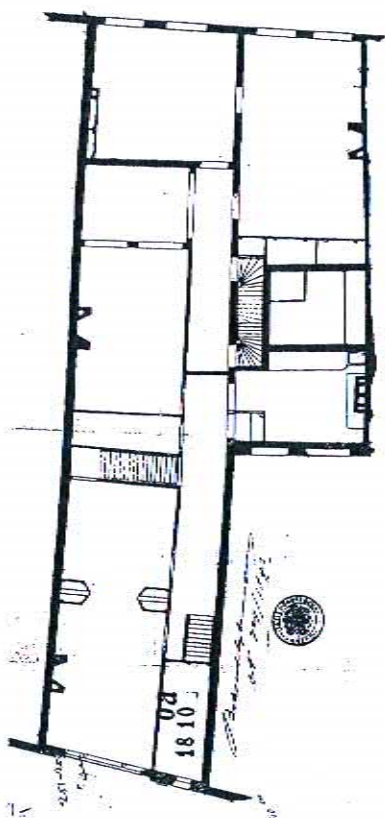
Een veelvoorkomend probleem bij dijkhuizen deed zich ook bij dit pand voor, het zakte namelijk weg van de dijk. Scheurvorming in muren alsmede scheefgezakte vloeren waren hiervan het gevolg. De ingrepen ter vergroting van de winkel in 1981 hadden het pand nog eens extra verzwakt. Al deze problemen vroegen bij de restauratie om oplossingen, deze zijn gevonden en het pand is als totaal in goede staat gebracht. Op de verdiepingen zijn met behoud van de aanwezige structuur vier woningen gerealiseerd. De voorgevel had zijn 100 jarig bestaan redelijk goed doorstaan. Enige reparaties moesten worden uitgevoerd aan natuursteen, metselwerk en houten ornamenten.

Na de restauratie kan gesteld worden dat deze bijzondere gevel van Reus in 'oude glorie' is hersteld.

Het achterhuis aan de Grote Appelsteiger na restauratie in 1998.

Foto; Ad Molen-dijk.

Afbeelding links: Het winkelwoonhuis op de eerste verdieping naar tekening van Reus uit 1893. De woning in het voorhuis is in 1893 door Reus verbouwd. De vertrekken in het achterhuis (op tekening boven) worden aan de benedenwoning toegevoegd. De situatie is sindsdien niet wezenlijk gewijzigd. Afkomst tekening; Archief Bouw & Woning-toezicht.

Afbeeldingen rechts; Bouwkundige tekening van de voorgevel en de plattegrond van de eerste verdieping van het notariskantoor van de heer Van Bilderbeek aan de Groenmarkt. Dit ontwerp van Reus uit 1895 is met enige wijzigingen uitgevoerd. Afkomst tekening; Archief Bouw & Woningtoezicht.

Ontplooiing

Hoe vergaakt het architect H.A.Reus verder in zijn loopbaan na deze opvallende introductie in de wereld van de bouwkunst? Zeker in de eerste tien jaar van zijn werkzaamheden als architect maakt Reus een opvallende ontwikkeling door. Enerzijds is de invloed van Berlage in zijn ontwerpen duidelijk aanwezig, anderzijds is een eigen, persoonlijke signatuur herkenbaar. Aan de hand van een beschouwing van gerealiseerde ontwerpen in Dordrecht zal deze ontwikkeling worden gevolgd.

Toen in de 19de eeuw schaalvergroting en professionalisering optrad in de agrarische en industriële sector ontstond er een nieuwe middenklasse die zich bezighield met administratie, verzekering en geldverkeer. Dordrecht, als stad met een regiofunctie, ontwikkelde zich eind vorige eeuw tot een belangrijk financieel centrum met bank, verzekering en aanverwante bedrijven. Daarbij ontstond gelijktijdig de trend om werken en wonen ruimtelijk van elkaar te scheiden. Bedrijven vestigden zich in vaak prestigieuze gebouwen. In Dordrecht was met name de Wijnstraat en Groenmarkt bij deze nieuwe middenklasse in trek. Het is hier dat Reus de kans krijgt zich in de architectuur te ontplooien.

2 - 1895 - Notariskantoor W.H. van Bilderbeek, Groenmarkt 8 (nu 10)

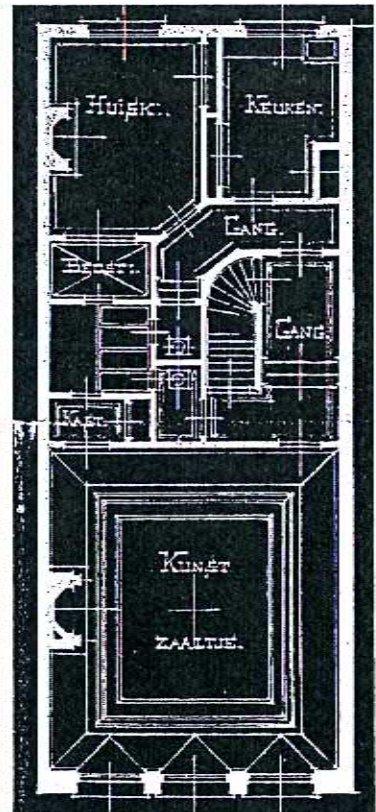
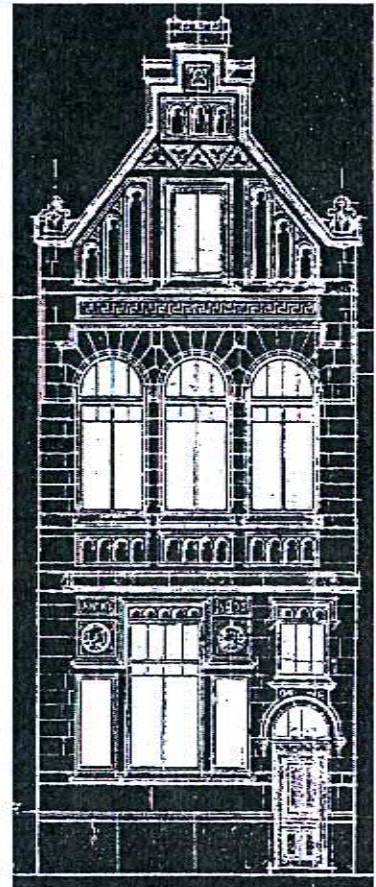
Voor notaris Willem Hendrik van Bilderbeek ontwierp Reus in 1895 een kantoorpand met inpandige dienstwoning en een zogenaamd *kunstzaaltje* op de eerste verdieping. Van Bilderbeek woont met zijn vrouw Adriana Cornelia Lamaison aan de overzijde van de straat op Groenmarkt 17. Beiden houden zich uit liefhebberij bezig met het verzamelen van eigentijdse kunst. Het *kunstzaaltje* dient als expositieruimte. Het is voorzien van fraaie betimmeringen en een rijkelijk beschilderd koepel-

plafond. Drie rondboogvensters verlichten de ruimte, het glas in lood in de bovenlichten speelt een rol in de architectuur van het interieur.

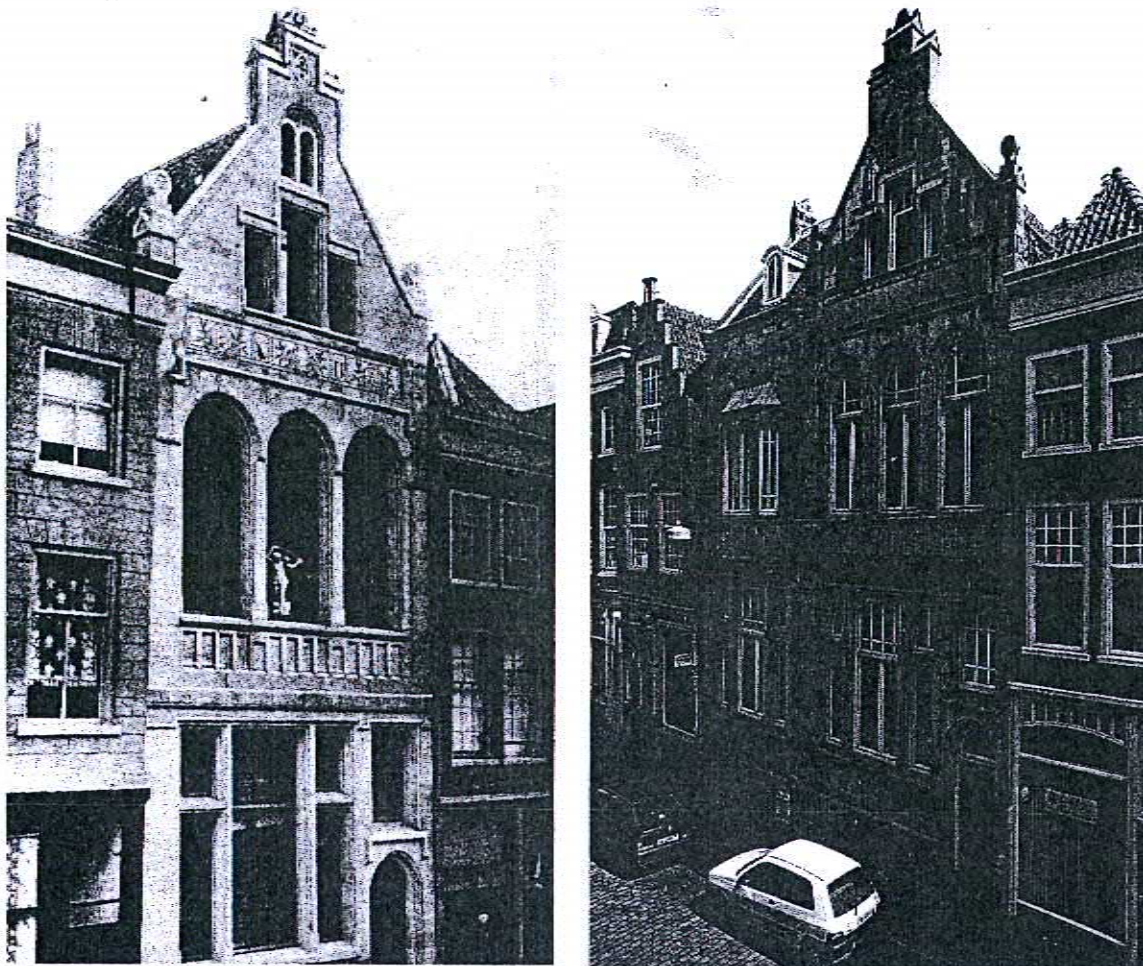
Dezelfde vensters eisen een belangrijke plaats op in de voorgevel. Deze geheel in natuursteen uitgevoerde gevel vertoont opvallende gelijkenissen met het door Berlage ontworpen en in 1894 voltooide kantoorpand voor de *Algemeene* in Amsterdam. Overeenkomsten zijn met name zichtbaar in de enigszins vooruitspringende topgevel waarin een aan de romaanse bouwkunst ontleend gekoppeld rondboogvenster met deelzuiltje. Ook de voor die tijd strak gestyleerde ornamentiek van topbekroning en aanzetstenen met jaartal; 18 - 95 refereren aan de *Algemeene*. (zie afb. blz.2)

Deze voor Dordrecht moderne gevel wijkt op diverse punten af van de door Reus in eerste instantie ontworpen gevel. Dit ontwerp was veel minder vooruitstrevend. Het getekende maaswerk met tracersingen in de borstwering en in de topgevel greep terug op de middeleeuwse gotische bouwstijl. Het is uiteindelijk niet uitgevoerd. Slechts de vierpas bovenin de topgevel (op tekening; driepas) werd gerealiseerd. De medaillons met jaartal in het venster van de onderpui zijn evenmin uitgevoerd. Het is de vraag of de wijzigingen in het ontwerp van Reus zelf afkomstig waren? Mogelijk heeft Van Bilderbeek hierop aangedrongen. In het kunstzaaltje zou immers moderne kunst worden geëxposeerd en daarbij paste een moderne gevel.

In 1906 wordt het kantoor uitgebreid naar ontwerp van de uit Amsterdam afkomstige architect Bernardus van Bilderbeek (1876-1955), een neef van de notaris. In datzelfde jaar had Bernardus voor zijn oom een woonhuis ontworpen op de hoek Wijnstraat/Nieuwbrug, het huis Cronenburch. De uitbreiding van het kantoor is geheel in stijl met

de aanwezige gevel van Reus uitgevoerd. Tien jaar later zouden de architecten Reus en Van Bilderbeek zich associëren! Het kantoorgebouw bestaat nog steeds, het is na de (ver)bouw niet wezenlijk gewijzigd.

Afbeelding links; Het notariskantoor aan de Groenmarkt op een foto uit 1897. Op de vensterbank van het middelste venster van het kunstzaaltje een kunstwerkje! Afbeelding afkomstig uit *Architectural Review 1897*. Afkomst foto; Stadsarchief Dordrecht - DI 1597a.

Afbeelding rechts; Het notariskantoor in huidige toestand. Na de uitbreiding ter linkerzijde in 1906 is het ongewijzigd gebleven. Foto; Ad Molen-dijk, 1998.

3 - 1896 Kantoorgebouw voor brandverzekeringmij. Holland aan de Wijnstraat (nu 168)

Een jaar na de bouw van het kantoor voor notaris Van Bilderbeek maakt Hendrik Reus een ontwerp voor een kantoor met conciërgewoning voor de brandverzekering maatschappij Holland. Evenals het notariskantoor vult dit gebouw de plaats van een daarvoor afgebroken ouder huis en ook hier staat de achtergevel op de kade van de Voorstraatshaven.

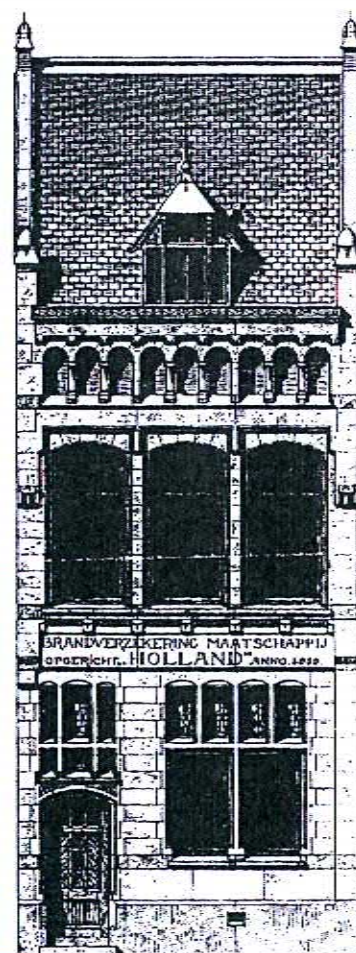
Daarmee houdt de vergelijking nog niet op want in architectuur vertonen beide ontwerpen grote overeenkomst. Het meest kenmerkende verschil is dat de dakhelling bij dit pand evenwijdig aan de straat ligt, waarbij de straatgevel als lijstgevel is uitgevoerd. De gevel is geheel in natuursteen -morleysteen- opgebouwd en kraagt ter hoogte van de verdiepingsvloeren enigszins uit op kraagstenen aan beide zijden van de gevel. Evenals veel tijdgenoten, zal Reus nog regel-

matig zijn gevels laten overkragen. De borstwering van de zolder is in de gevel gevuld met een reeks halfronde getoogde nissen, als variant op de bij Reus geliefde rondboogstijl.

De dakkapel in de middenas van het pand is proportioneel beter in verhouding dan het eerdere ontwerp voor Voorstraat 251/253 en is voorzien van een zinken dak met wolfseind.

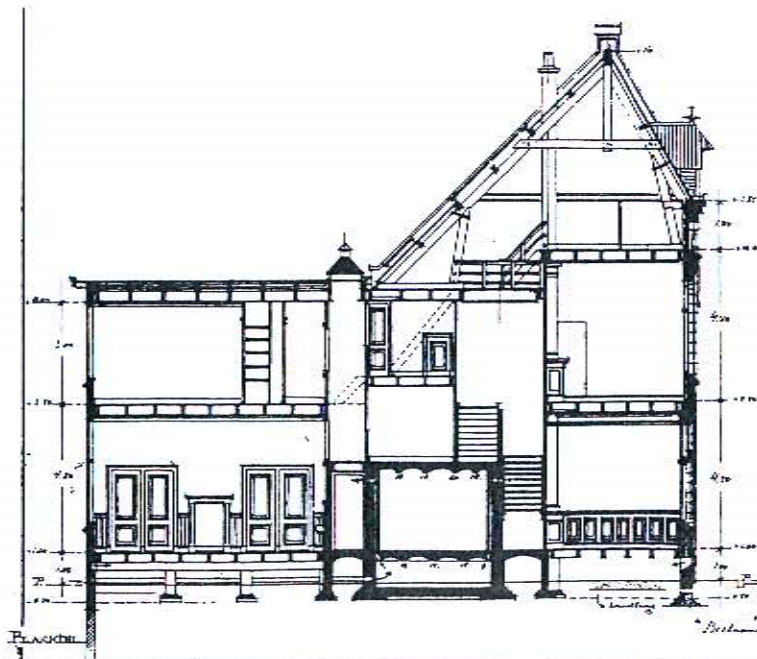
De topgevels, hier tevens zijgevels, zijn opgemetseld in baksteen. De hardstenen aanzet- en sluitsteen op de top zijn sterk gestyleerd.

In 1907 ontwerpt Reus een uitbreiding ter linkerzijde. De nieuwe gevel is in harmonie met de reeds bestaande gevel uitgevoerd. Boven het platte dak is een kunstig vormgegeven ijzeren hekwerk op de gevel geplaatst. Enige jaren later vindt een eveneens door Reus ontworpen uitbreiding aan de rechterzijde plaats. In deze vorm bestaat het kantoor nog steeds.

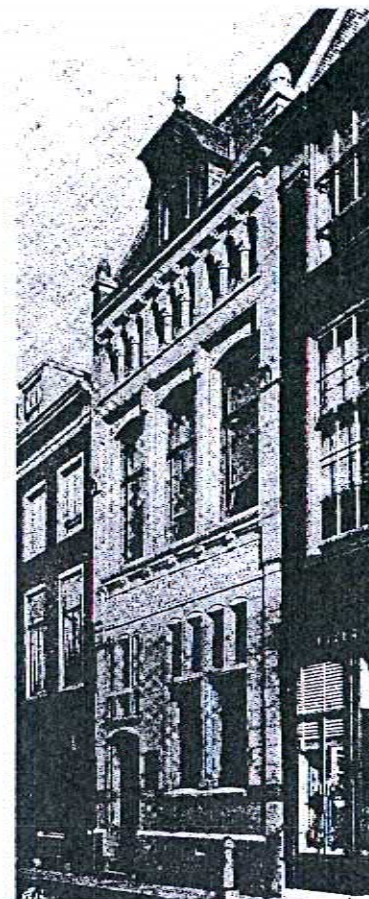

Zorgvuldig door Reus getekend ontwerp uit 1896 voor de voorgevel van het kantoor *De Holland* aan de Wijnstraat 110/112 (nu 168). Afkomst tekening; Archief Lugten-Malschaert Architecten te Dordrecht.

Afbeelding linksboven; Doorsnedetekening van het kantoor voor *De Holland*, (Wijnstraat = rechts). Midden in het pand, een brandvrije kluis. Tekening van Reus uit 1896. Afkomst tekening; Archief Lugten-Ma schaeft Architecten.

Afbeelding rechtsboven; *De Holland* kort na voltooiing van de bouw in 1897. Afbeelding afkomstig uit *Architectural Review 1897*. Afkomst foto; Staatsarchief Dororecht - D: 1602a.

Afbeelding onder; Het kantoorgebouw in huidige toestand. Na de uitbreiding ter linker- en rechterzijde rond 1907 is het ongewijzigd gebleven. Foto; Ad Molen-dijk, 1998.

Beide ontwerpen betekenen een forse stap in de ontwikkeling van Reus als architect. Zoals reeds eerder aangegeven is de invloed van het in 1894 gereali-seerde kantoorpand van de *Algemeene* in Amsterdam belangrijk. Dit door H.P.Berlage ontworpen gebouw baarde in die tijd veel opzien en moet op Reus diepe indruk hebben gemaakt.

Hoewel Reus nog niet geheel loskomt van de historische bouwstijlen en hier af en toe nog op terugvalt, lijkt hij zijn richting in de architectuur gevonden te hebben. Kort samengevat: Een eerlijk en zuiver gebruik van bouwmaterialen en vormen die voortkomen uit de constructie. Deze uitgangspunten liggen eveneens ten grondslag aan de vroeg-middeleeuwse romaanse bouwkunst, de geest van deze bouwstijl is herkenbaar in zijn ontwerpen.

Voor Dordrecht betekenen de ontwerpen een definitieve breuk met de tot dan gangbare archi-tectuur waarin historische bouwstijlen de boventoon voerden.

10 woningen aan de Toulonselaan naar ontwerp van (vader) J.N.Reus en H.A.Reus gebouwd in 1896. Foto; Marco de Nood, 1989.

4 - 1896 - 10 woningen aan de Toulonselaan (nu 89-107)

Samen met zijn vader ontwerpt Hendrik Adrianus Reus een karakteristiek, maar uitzonderlijk woningblok aan de Toulonselaan met achtertuinen aan het Oranjepark.

Uitzonderlijk omdat in dit ontwerp natuursteen als bouw materiaal volledig ontbreekt. De wens van Reus om de constructieve onderdelen in een bouwwerk herkenbaar te benadrukken, bij voorkeur met natuursteen als meest geëigende materiaal, vindt hier, wellicht om financiële redenen, geen doorgang. Hij lost dit op door de constructieve gebouwdelen; lateien, dorpels en omrandingen in baksteen uit te voeren en de gevelvlakken te pleisteren. Pleisteren van baksteen druist overigens in tegen het gewenste gebruik van eerlijke bouwmaterialen en een zuiver gebruik ervan, waarbij de baksteen in het zicht dient te blijven. Maar nood breekt soms wet!

Karakteristiek voor Hendrik Reus is het grote dakoverstek, met gestyleerde consoles ter hoogte van de mezzanino (lage zolderverdieping). Tesaamen met de halfrond getoogde vensters (of nissen) tussen de consoles is

de overeenkomst met Voorstraat 251/253 duidelijk. Door de blokvorm van de hoofdmassa, de lage helling van het schilddak en het forse dakoverstek refereert dit huizenblok aan een Italiaans palazzo.

Lambertus Zijl (1866-1947)

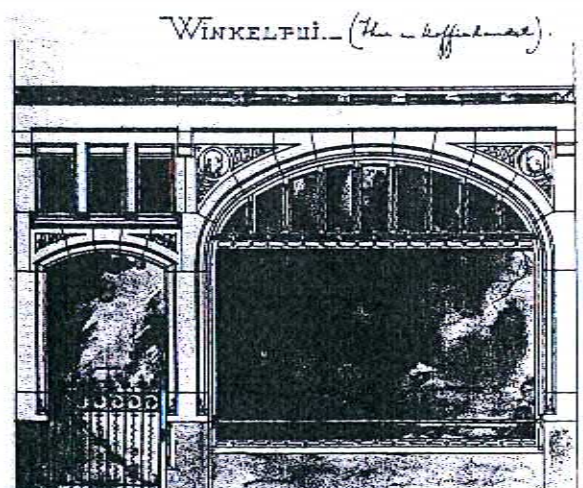
Waar Berlage voor een belangrijk deel verantwoordelijk is voor de vernieuwing in de architectuur rond de eeuwwisseling, is in dezelfde periode Lambertus Zijl mede verantwoordelijk voor vernieuwing in de sculpturale kunst. Samen met Berlage ontwikkeld Zijl een geheel eigen impressionistische bouwsculptuur welke van grote invloed is op de ontwikkeling in deze tak van de beeldhouwkunst. Het beeldhouwwerk aan gebouwen dient niet enkel ter versiering ervan, maar heeft mede tot doel de functie ervan te benadrukken. Daarnaast worden constructieve elementen in gebouwen benadrukt. Naast Berlage en andere architecten als K.P.C.de Bazel, A.J.Kropholler en B.J.Ouendag heeft Zijl ook samengewerkt met Hendrik Reus, waarbij Zijl verantwoordelijk was voor sculpturaal beeldhouwwerk aan Dordte gebouwen. Enkele van deze gebouwen passeren hieronder de revue.

5 - 1896 - Winkelpui voor A. Dronkert aan de Voorstraat 350 (nu 380)

In 1896 ontwerpt Reus een nieuwe natuurstenen winkelpui voor de thee- en koffiehandelaar Adr.Dronkert aan de Voorstraat 350. De winkel is ondergebracht in een deel van een groot 18de eeuws woonhuis. De oorspronkelijk puur symmetrische gevel wordt volledig uit evenwicht gebracht doordat de winkelpui niet over de volle breedte wordt doorgezet.

De geheel natuurstenen pui is boven de entree gedateerd 1896. De zwikken van de gebogen etalage zijn voorzien van beeldhouwwerk door Lambertus Zijl.

Ontwerptekening van Reus uit 1896 voor een winkelpui voor de thee- en koffiehandelaar Adr.Dronkert, Voorstraat 350 (nu 380). Afkomst tekening; Archief monumentenzorg.

6 - 1897 - winkelhuis aan de Voorstraat 215 (nu 273)

Dit smalle winkel/woonhuis aan de Voorstraat 273 is in 1898 gebouwd naar een ontwerp van Reus uit 1897. Voor de bouw is een ouder huis geheel afgebroken.

De gevel vertoont dezelfde invloeden als bij Voorstraat 251/253, zij het hier minder overdadig, strakker vormgegeven. De gevel is gemetseld in rode verblendsteen, voor de construc-

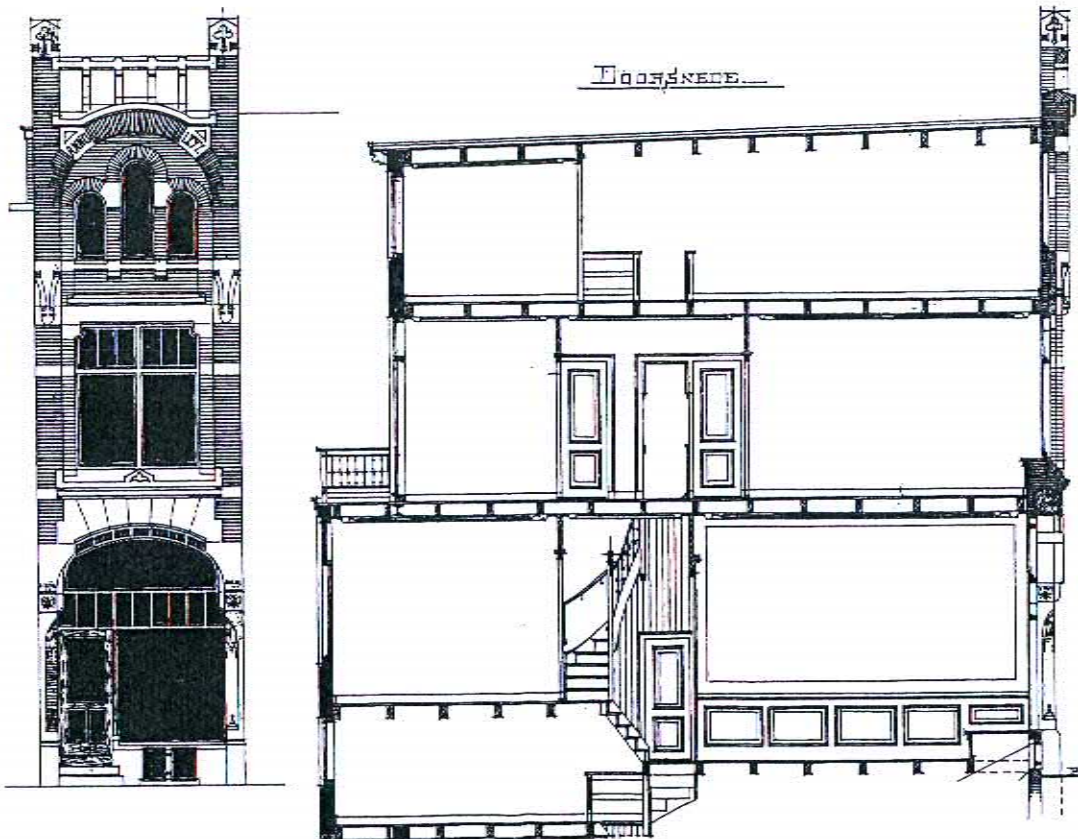
tieve elementen is natuursteen gebruikt. Het ontwerp is in de uitvoering niet exact gevolgd, enige kleine aanpassingen zijn gedaan.

De fraai vormgegeven winkelpui is wel volgens ontwerp uitgevoerd. In de aanzetstenen van de natuurstenen lateiboog boven de pui, zowel als in de stijlen terzijde van de winkelpui is beeldhouwwerk van Zijl aanwezig. Op tekening geeft Reus naast zijn eigen initialen, eveneens de

naam L.Zijl aan waaruit blijkt dat Reus het werk van Zijl hoog achtte. In de uitgevoerde gevel komt de naam Zijl echter niet voor.

Helaas heeft deze gevel zijn 100 jarige bestaan minder ongeschonden doorstaan dan Voorstraat 251/253. In 1954 is de balustrade bovendaks verwijderd, wat een ernstige verminking is. In 1973 is de winkelpui vervangen door een exemplaar van

Bouwkundige tekening uit 1897 met voor-gevel en langsdoorsnede van het winkelhuis Voorstraat 215 (nu 273). Met enige kleine wijzigingen is dit pand in 1898 gebouwd. Terzijden van de winkelpui; bouwsculpturen in natuursteen van Lambertus Zijl. Afkomst tekening; Archief Bouw & Woningtoezicht.

De bouwsculpturen terzijden van de winkelpui. Links; man met weegschaal. Rechts; broodsnijdende man. De afbeeldingen verwijzen naar de functie van het pand als winkel. Foto's; Ad Molendijk, 1998.

aluminium. Later is de bovenruit dicht getimmerd en voor de bouwplasticen van Zijl is een jalouzie scherm aangebracht. Jammer!

Zelfstandig architect

In 1899 besluit Hendrik Adrianus Reus de samenwerking met zijn vader te verbreken en zich als zelfstandig architect te vestigen. Hij verhuist naar Steegoversloot 4, welk pand door hem wordt verbouwd zodat het geschikt is om te bewonen en er kantoor aan huis te hebben. In 1905 verhuist de familie Reus andermaal, nu naar Steegoversloot 64, waar Reus tot zijn overlijden zal blijven wonen.

Op het moment dat Hendrik Reus zich als zelfstandig architect vestigt, heeft hij een behoorlijk oeuvre op zijn naam staan, in Dordrecht doch ook daarbuiten. In veel gevallen betreft het verbouw- of nieuwbouw van woonhuizen, winkels of kantoren, waarbij niet zelden interieurs en zelfs de meubels e.d. zijn ontworpen.

Maar ook bijzondere opdrachten staan op zijn naam. Zo is hij in 1897 betrokken bij de tentoonstelling 'Oud Dordt', waarvoor in het Oranjepark een deel van het laat-middeleeuwse Dordrecht op ware grootte is nagebouwd. Hiervoor is door Reus onderzoek gedaan naar de gebouwde geschiedenis van Dordtse huizen. Belangstelling voor cultuurhistorie blijkt evenzeer uit zijn functie in het bestuur van de *Vereeniging tot instandhouding van oude gebouwen te Dordrecht*. De vereniging die zich rond de eeuwwisseling onder voorzitterschap van de gemeentearchivaris J.C.Overvoorde inzet voor behoud van oude huizen in Dordrecht. Tevens is door deze vereniging een -eerste- lijst van monumenten in Dordrecht opgesteld.

Later in zijn leven zal hij de kans krijgen zich in het restaureren te bekwamen. Zij het voornamelijk buiten Dordrecht. Samen met zijn compagnon Van Bilderbeek restaureert Reus de kerken van Woudrichem, Kruiningen en Waalwijk.

Dat Reus breed cultureel was geïnteresseerd blijkt uit zijn activiteiten als mede oprichter van de Dordtse kunstkring in 1899. Daarnaast zat hij in het bestuur van het Dordrechts museum, museum Oud-Dordrecht en het tekengenootschap Pictura.

Ook was hij actief lid van de Dordtse Evangelisch-Lutherse gemeente. Als architect heeft hij diverse kerkgebouwen vormgegeven.

7 - 1900 - Remonstrantse kerk aan de Cornelis de Wittstraat 28.

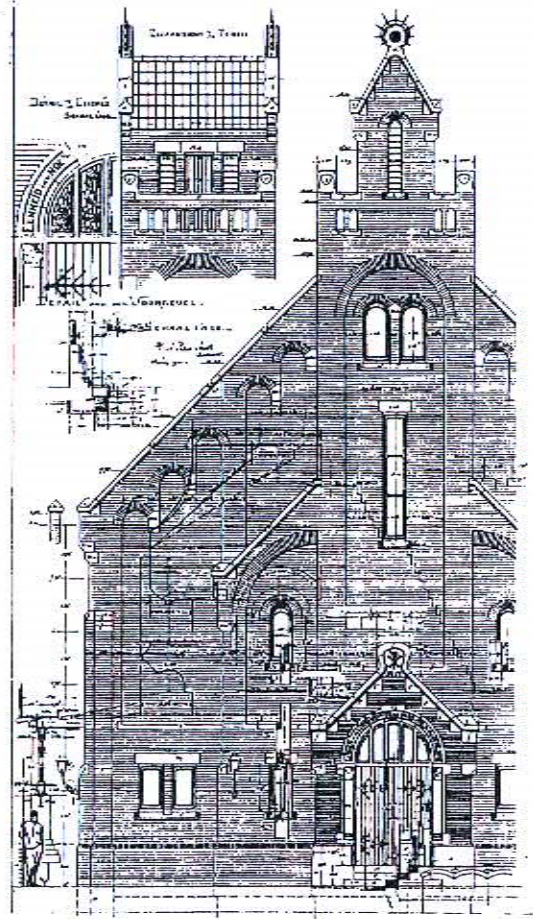
In 1899 werd door de Dordtse Remonstrantse Gemeente een perceel grond gekocht aan de Cornelis de Wittstraat, bekend als kleeblekerij *De Verloren Zoon*. Men wilde hier een kerk met kosterswoning bouwen. Er werd een prijsvraag uitgeschreven, waarop de Dordtse architecten C.v.d.Hoogenbrand, H.W.Veth en H.A.Reus plannen indienen voor een kerkgebouw. De leermeester van Reus aan de Rotterdamse academie Dr. Henry Evers en J.P.Stok werden als architecten van de Rotterdamse Remonstrantse kerk om advies gevraagd. Zij adviseerden om het ontwerp van Hendrik Reus uit te voeren. Dit ontwerp was ingezonden onder het motto; Eenheid in het noodige - Vrijheid in het onzekere - In alles de liefde, welke tekst boven de ingang is aangebracht van de in 1900 gebouwde kerk.

Het gebouw heeft een traditionele opzet, een eenvoudige zaalkerk met ervóór een vierkante toren. De bouwstijl is sterk beïnvloed door de romaanse bouwkunst.

In de met baksteen opgemetselde gevels is spaarzaam gebruik gemaakt van natuursteen accenten voor kraagstenen en deklijstenen.

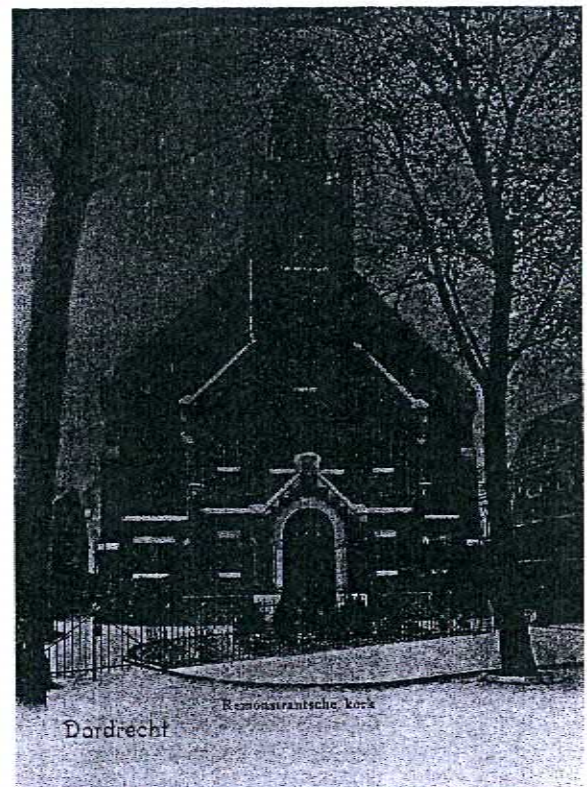
Het bewust sober uitgevoerde kerkgebouw wordt gesierd door enkele symbolen. Twee duifjes (vrede) op de pilaartjes terzijde van het ingangsportaal. En twee zonnekransen op de topgevels van het zadeldak van de toren symboliseren het overwinnende Goddelijke licht.

De zorgvuldige werkwijze van Reus en de toewijding ten opzichte van zijn plannen wordt goed geïllustreerd door de bouwkundige tekeningen die tot de kleinste details zijn doordacht en uitgewerkt.

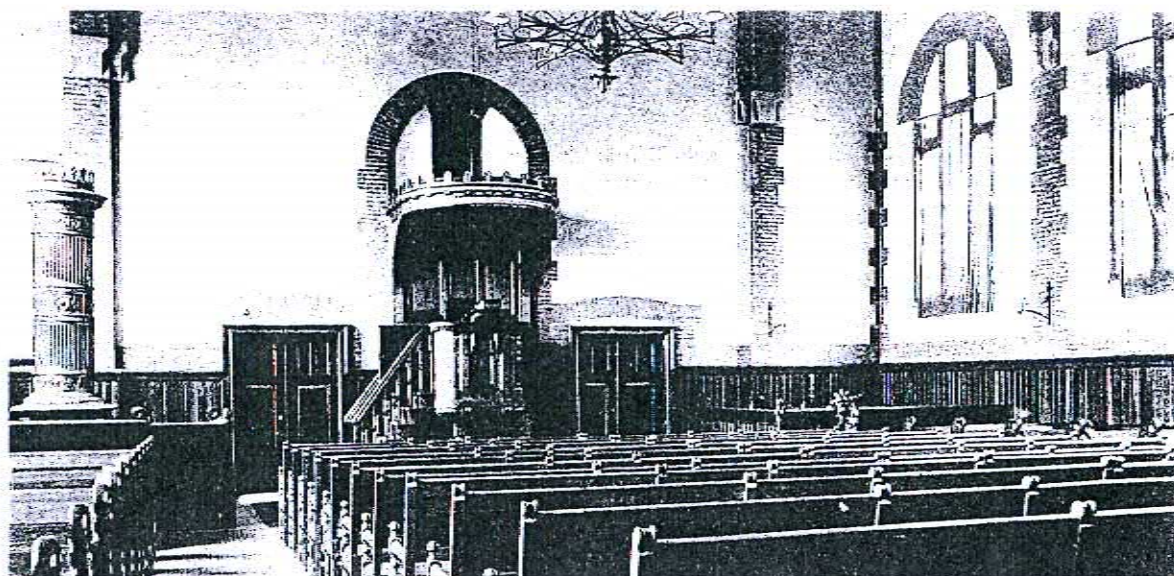

Tweemaal de Remonstrantse kerk gezien vanaf de Cornelis de Wittstraat. Boven; op papier, door Reus getekend in 1900. Onder; op foto, kort na de bouw van de kerk in 1901. Het zeer gedetailleerd getekende ontwerp van Reus is bij de bouw van de kerk letterlijk gevolgd.

Afkomst foto; Stadsarchief Dordrecht DI - 841. Afkomst tekening; Archief Lugten-Malschaert Architecten.

Interieur van de Remonstrantse kerk gezien in de richting van de kansel. Dit interieur is eveneens door Reus ontworpen. Op deze foto uit 1908 is de muurschildering rond de kansel nog niet gerealiseerd. Afkomst foto: Stadsarchief Dordrecht - D. 840e

De kerkruimte heeft een ellipsvormig houten tongewelf als plafond. Het meubilair, kansel, kerkbanken en decoraties, alsmede de verlichtingsornamenten zijn eveneens door Reus ontworpen. Juist in het interieur is dit kerkgebouw bijzonder, hierin heeft Reus al zijn scheppende vermogen als vormgever gelegd, met een overtuigend resultaat.

Tegen de achterwand van de kerk is in 1911 rond de kansel, naar ontwerp van Reus een muurschildering aangebracht. Deze veelkleurige sjabloonschilderingen beelden de eerste drie beden van het 'Onze Vader' uit omgeven door enkele symbolische voorstellingen.

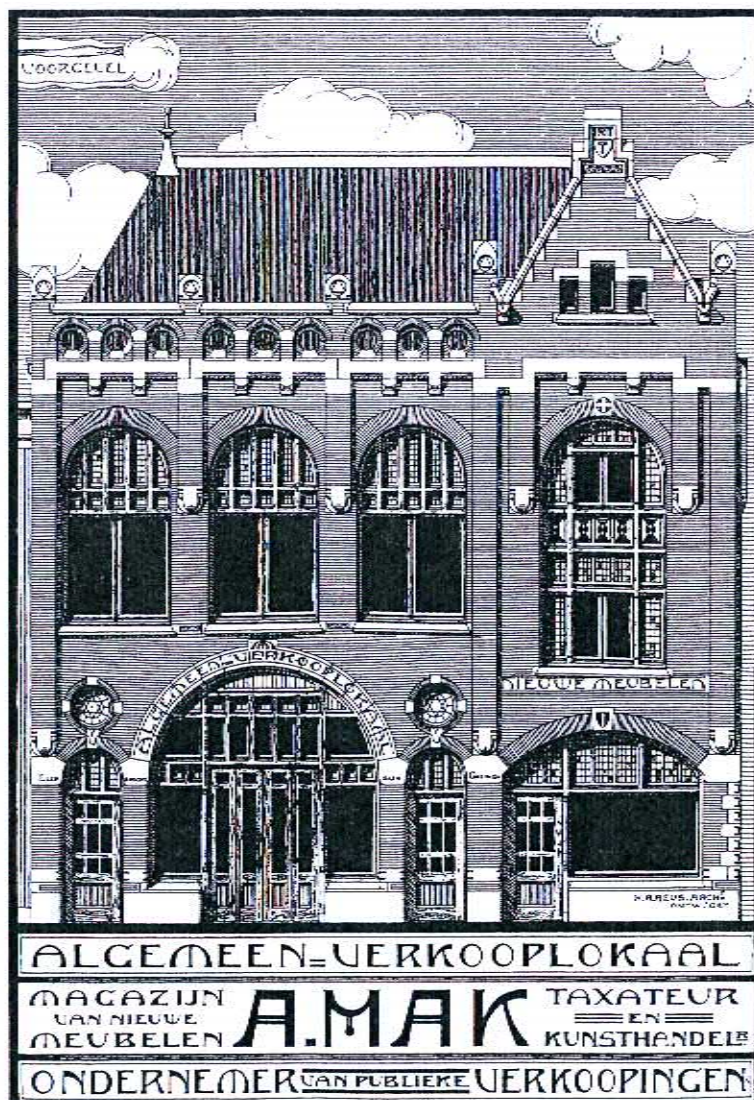
Het kerkgebouw is nog steeds in oorspronkelijke staat aanwezig. Het is nog altijd in gebruik als kerk voor de Remonstrantse gemeente.

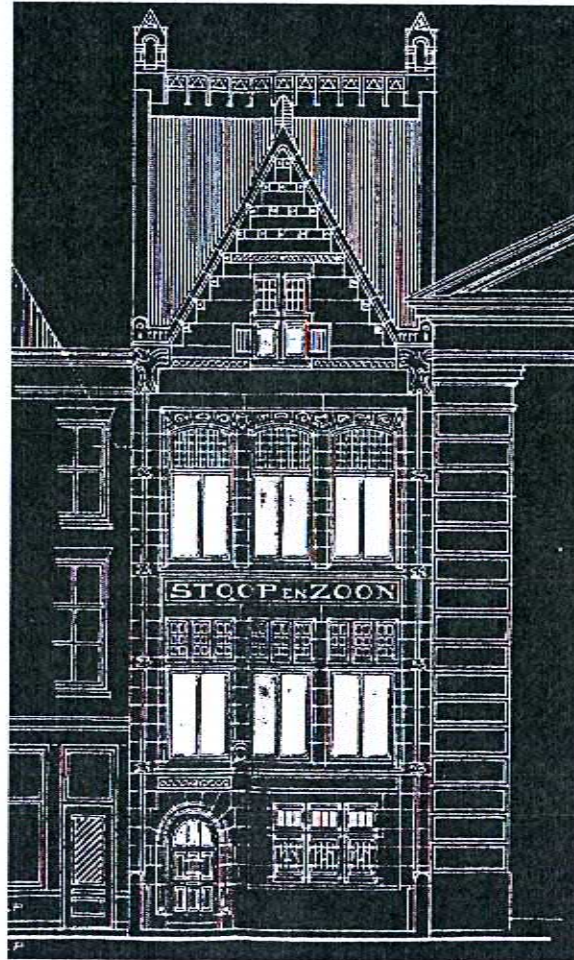
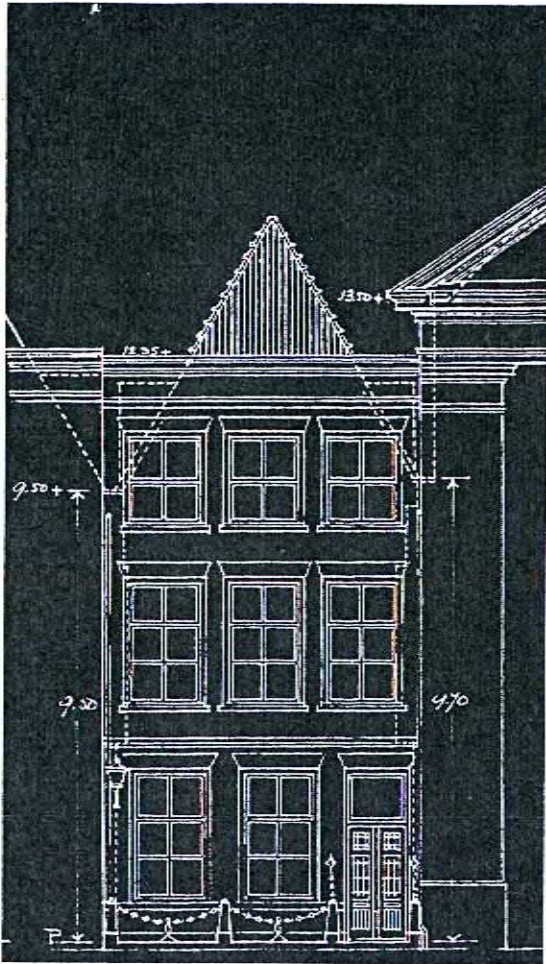
8 - 1901 - Vendhuis voor A.Mak aan de Visstraat (nu 25)
In 1901 laat A.Mak, taxateur kunsthandelaar en ondernemer in publieke verkopeningen, door Reus aan de Visstraat een nieuw verkooplokaal ontwerpen. In de voorgevel verwijzen diverse details naar de functie van het gebouw als vendhuis (veilinghuis). In de topgevel is boven het bouwjaar, 1901, een veilinghammer zichtbaar. De initialen A.M., de inscriptie H.A.Reus arch. en de tekst 'Eick soecke sijn gadingh' zijn in de gevel te lezen.

Achter de etalage van het topgeveldeel bevindt zich de winkelruimte voor meubelen en kunstvoorwerpen, een kantoor en magazijn. De halfrond getoogde winkelpui in de langsgewel met balustrade bezit een

grote deurpartij voor de inbreng van goederen naar het verkooplokaal. Op de verdieping is een grote expositiezaal. Sinds de bouw is er in en aan dit complex weinig veranderd. De Fa. Mak drijft er handel als vanouds.

Afbeelding rechts: Zorgvuldig gemaakte tekening van de voorgevel van het Vendhuis voor A.Mak aan de Visstraat. Dit ontwerp is in 1901 gerealiseerd en bestaat nog steeds in ongewijzigde staat. Afkomst tekening: Archief Lugten-Malschaert Architecten.

De voorgevel van Wijnstraat 129 (nu 239) vóór- (links) en na (rechts) de vernieuwing van dit pand in 1903. In opdracht van Stoop & zoon heeft Reus een geheel nieuw kantoorgebouw ontworpen. Met kleine wijzigingen is dit ontwerp uitgevoerd. Afkomst tekeningen; Archief Bouw & Woningtoezicht.

9 - 1903 - Bankgebouw voor Stoop & zoon (latere Twentsche bank) aan de Wijnstraat 129 (nu 239)

Van de bankiers Stoop & zoon krijgt Reus in 1903 opdracht om wederom aan de Wijnstraat een prestigieus kantoorgebouw te ontwerpen.

Een woonhuis gelegen tussen de sociëteit Amicitia en de stadswaag aan het Scheffersplein is door Stoop aangekocht met de bedoeling op deze prominente plek in de stad zijn kantoor te vestigen.

Het betreffende woonhuis is gelegen op een diep perceel wat om de stadswaag heengrijpt. De hier beschut gelegen tuin met priëel en het achterhuis blijven onaangeraast.

Het diepe voorhuis aan de straat wordt door Reus echter volledig afgebroken en als bankkantoor nieuw opgetrokken.

Het kantoor krijgt de voor de Wijnstraat zo karakteristieke opbouw van een koopmanshuis.

Op straatniveau, een betrekkelijk laag onderhuis. Hierin wordt naast de entree van het kantoor een belangrijke plaats ingenomen door de kluis. Erboven de relatief hoge bel-etage met de belangrijke kantoorvertrekken. Daarboven een verdieping met kantoorvertrekken en een zolder voor opslag.

Het dak is als dwarskap uitgevoerd evenwijdig aan de straat. Om de voorgevel als topgevel uit te voeren is er een zadeldak haaks op de dwarskap geplaatst. De daken zijn gedekt met natuursteen leien. De nok is afgedekt met een sierlijke loden ruit.

De voorgevel is geheel uitgevoerd in natuursteen; Obernkirchner zandsteen met hardsteen voor de afdekkanden. De gevel vertoont overeenkomsten met de twee eerder door Reus gebouwde kantoren.

Bijzonder fraai zijn de bouwsculpturen in deze gevel, wederom afkomstig van Lambertus Zijl. De spuwversiersels voor het regen-

water van de daken als twee verstrengelde salamanders. En tussen de verdiepingervensters op de muurdammen als kraagsteen twee vogels, waarvan de rechter herkenbaar is als pelikaan, maar de linker onduidelijke vormen vertoont. Mogelijk zijn hier de Christelijke symbolen voor geloof, hoop en liefde, respectievelijk; salamander, kraai en pelikaan uitgebeeld, waarbij de linkervogel als een kraai gezien moet worden.

Ook dit pand is nadien uitgebreid. In 1916 tekent architect Eduard Cuypers voor de Twentsche bank, die de Stoopbank had overgenomen, een ontwerp voor een uitbreiding ter linkerkant. De ironie wil dat voor deze uitbreiding een slechts 8 jaar ervoor, eveneens door Cuypers ontworpen neorenaissance trapgevel (met overkragingen volgens het Dordtse type) voor de sociëteit Amicitia moest worden afgebroken. Waarschijnlijk omdat de bank een eenheid wilde in

Afbeelding rechts; in opdracht van de Twentsche bank is het kantoorgebouw in 1916 ter linkerzijde uitgebreid. De foto is genomen kort na de realisering van de uitbreiding. Afkomst foto: Stadsarchief Dordrecht; collectie Beerman A75.

de verschijningsvorm van het kantoor. Dat is Cuypers uitstekend gelukt. De uitbreiding is, met dezelfde materialen als Reus oorspronkelijk heeft toegepast, in dezelfde vormentaal tot stand gebracht zodat een harmonieus geheel is ontstaan. De spijwer is tijdens de uitbreiding naar de linkerzijde van de nieuwbouw verplaatst, op de lege plek is een geheel nieuwe steen gehakt met een meer abstracte vormgeving.

Ondanks diverse bedreigingen in het recente verleden siert dit pand nog steeds de Wijnstraat. Weliswaar niet meer als bankkantoor, in 1969 is de bank naar de Spuiboulevard verhuisd, maar, na restauratie en verbouwing in 1989/90 als restaurant met woningen. De bebouwing op het achtererf was in het kader van het saneringsplan reeds in 1968 tesamen met de stadswaag gesloopt.

10 - 1907 - villa Merwehoeve aan de Vriesestraat 90

Villa Merwehoeve is in 1908 gebouwd naar een ontwerp van Hendrik Reus uit 1907 voor de heer E. Boonen, vooraanstaand houthandelaar in Dordrecht, directeur van Boonen en Van Hoogstraten. Deze houthandel was aan de Noordendijk gelegen en is gedurende zijn bestaan vanaf de 18de eeuw tot in de jaren 30 van deze eeuw, voor

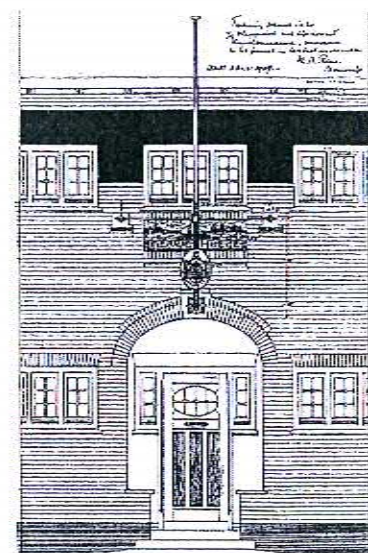
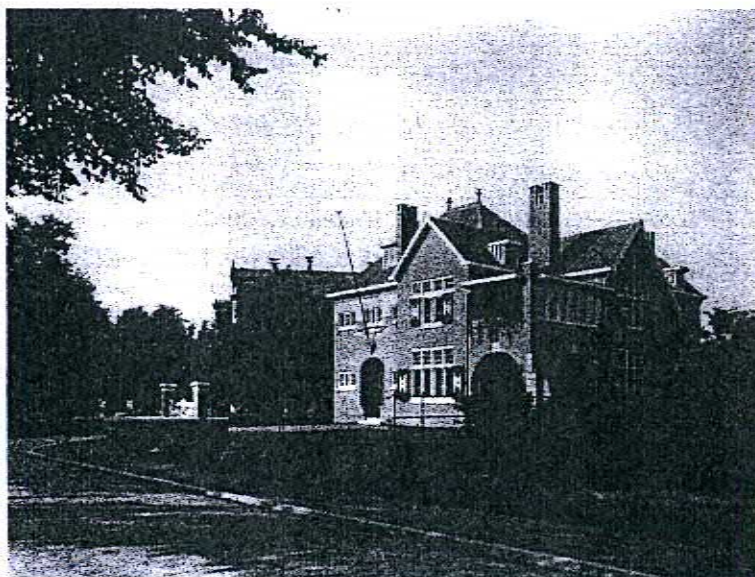
Dordrecht van grote betekenis geweest.

Toen het huis gebouwd werd lag het in een nog landelijke omgeving met grote vrijstaande villa's in ruime parkachtige tuinen. De villa ligt op een diep perceel dat aan de rechter- en achterzijde

grenst aan het terrein van de school Mühring, eveneens gebouwd naar ontwerp van Hendrik Reus.

De ruime percelen werden inder tijd veelal begrensd door sloten. Ondanks dat bij latere intensivering van de bebouwing in de omgeving veel sloten zijn ge-

Villa Merwehoeve aan de Vriesestraat kort na de bouw in 1908. Rechts: Detail van de voorgevel met entreepartij waarboven het wapenschild van de fam. Boonen, en gevelsteen waarin afgebeeld de rivier de Merwede en de Noordendijk. Afkomst foto: Staatsarchief Dordrecht, DI 876b. Tekening: Archief Lugten-Ma schaeft Architecten.

dempt, is de sloot voor de villa nog aanwezig. De brug erover is in samenhang met de villa ontworpen.

Het ontwerp voor deze villa behoort tot de meest schilderachtige in het oeuvre van Reus. Hij zal zich door de landschappelijke waarde van de omgeving hebben laten inspireren.

11 - 1907 - Stadsvilla voor de heer D.N.Lotsy aan de Wijnstraat 93 (oud nr.)

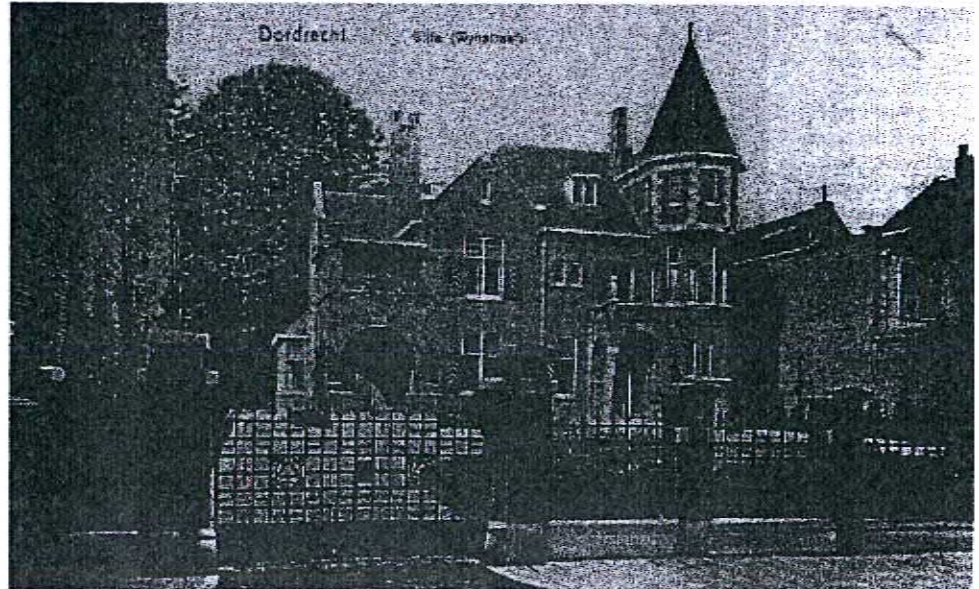
Deze villa vertoonde sterke overeenkomsten met villa Merwehoeve, paste de schilderachtige uitstraling van Merwehoeve goed in zijn landelijke omgeving, deze eveneens pittoreske villa met kasteelachtige alure viel aan de Wijnstraat met zijn gesloten gevelwanden geheel uit de toon. Voor de bouw in 1907 zijn drie middeleeuwse huizen aan de Wijnstraat afgebroken. Deze curieuze villa is door Reus ontworpen voor de vooral in voetbalkringen in die tijd bekende Dirk Lotsy. Voor deze familie Lotsy ontwierp Reus later een grafmonument dat nog steeds de Algemene Begraafplaats siert.

In verband met een geplande autoweg die hier via een nieuwe bouwbrug over de Voorstraatshaven, de Grote markt bereikbaar moest maken, is deze villa op voorhand in 1960 afgebroken. Toen duidelijk werd dat de weg niet aangelegd zou worden, is hier de 's Heer Boeijenstraat met nieuwbouwflats gerealiseerd.

Deze villa is overigens een van de weinige gebouwen van Reus die de tijd niet overleefd heeft.

Architectenbureau Reus en Van Bilderbeek

Nog vele ontwerpen zullen in de jaren na 1907 volgen. Reus heeft een groot oeuvre nagelaten, in Dordrecht en daarbuiten. Naast de ontwerpen die de revue zijn gepasseerd kunnen nog genoemd worden; school Mühring aan de Vrieseweg, Lips slotenfabriek, eerst aan de Spuiweg,

later de Burg. De Raadtsingel, de verbouwing van de slothoeve Gravensteijn aan de Amstelwijkweg en vele winkels, kantoren en woonhuizen vaak met interieurs en meubels.

In 1917 associeert Reus zich met de begaafde architect Bernardus van Bilderbeek, wiens werk grote overeenkomst vertoont met dat van Reus. Samen ontwerpen zij ondermeer; woningbouwplannen voor de Staart en Krispijn, de ambachtsschool aan de Reeweg, woningen aan het Betlehemplein (stadsvernieuwing), de Wilhelminastichting aan het Kasperspad en diverse kerken. Daarnaast gaan restauraties een steeds belangrijker deel van de werkzaamheden van het kantoor uitmaken.

Vooruistrevend zijn de ontwerpen van beide architecten niet. Nadat Reus bij de start van zijn loopbaan als architect de vooruitstrevende en vernieuwende architectuur, welke wij nu het 'rationalisme' noemen, introduceert, vernieuwt hij zich niet noemenswaardig.

De ontwikkeling van de architectuur gaat in de eerste helft van deze eeuw echter zeer snel. Hierdoor zijn de ontwerpen van Reus, en ook van Bilderbeek, zelfs traditioneel te noemen. Wat echter in alle gevallen bleef is het ambachtelijke vakmanschap en de zorgvuldigheid en toewijding in alle ontwerpen.

Epiloog

'Voor Reus betekende een bouwkundig ontwerp een op een moduul gebouwde, uiterst zorgvuldig bestudeerde plattegrond en opstanden, een volkomen verantwoorde logische opbouw en liefdevol behandelde details. Zijn altijd eigenhandige, vlot getekende bestektekeningen waren diagrammen waarin alles was te vinden en af te lezen. Onder bouwen verstond hij het met uiterste zorg en overleg kiezen en doen verwerken van de juiste en beste materialen, het met grote accuratesse en toewijding verzorgen van alle, ook de geringste onderdelen...'

Aldus Bernardus van Bilderbeek in het Bouwkundig weekblad *Architectura* naar aanleiding van het overlijden van zijn compagnon, Hendrik Adrianus Reus op 22 oktober 1935 op 63 jarige leeftijd.

In die regels is het werk van Hendrik Reus bij uitstek getypeerd.

Dat verreweg de meeste van door Reus ontworpen gebouwen nog steeds, en vaak zelfs ongewijzigd, de tand des tijds hebben doorstaan zegt veel over de kwaliteit van zijn werk.

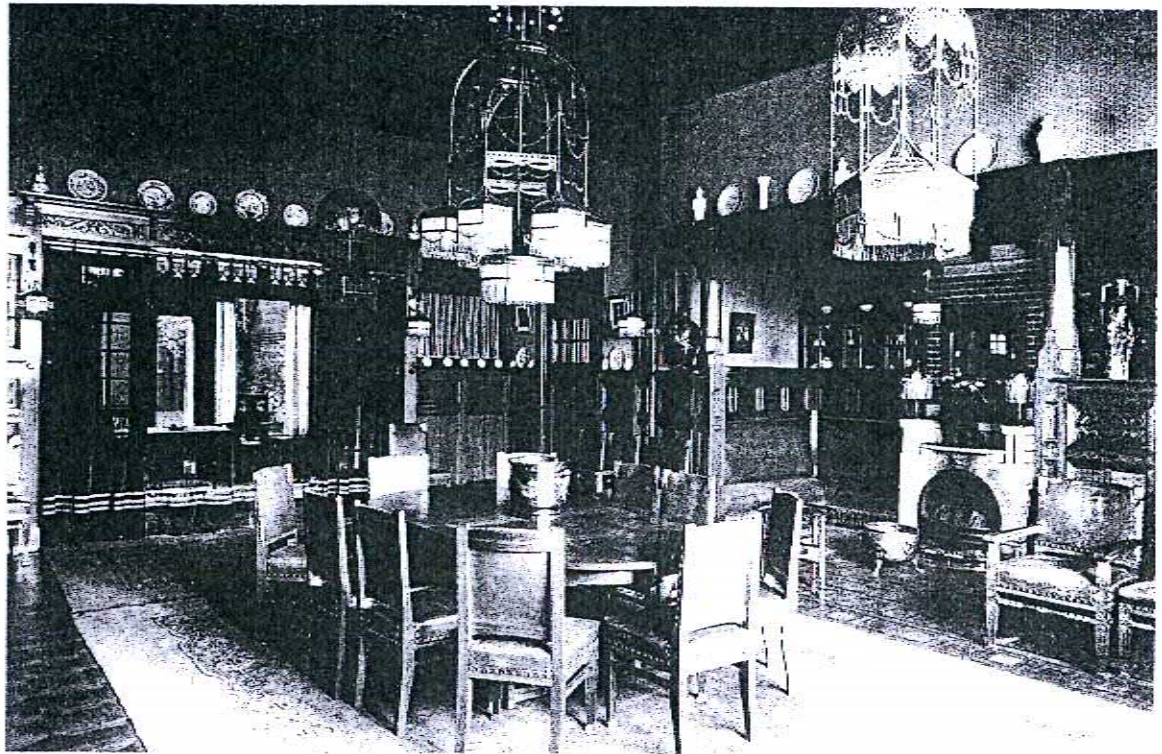
Nog steeds worden de door hem ontworpen gebouwen hoog gewaardeerd.

Albert van Engelenhoven.
Augustus 1998

Pittoreske villa met kasteelachtige alure aan de Wijnstraat (t.p.v. de huidige 's Heer Boeijenstraat) Door Reus ontworpen in 1907 voor de heer D.N.Lotsy. Vanwege een geplande autoweg is deze villa rond 1960 afgebroken. Foto afkomstig van een prentbriefkaart.

Hendrik Reus ontwierp naast gebouwen ook veel interieurs. Niet enkel vaste onderdelen zoals schouwen, deuren, kozijnen, betimmeringen en decoraties, maar ook de inrichting, meubels, lampen, stoffering e.d. Aldus ontstond een grote eenheid in stijl en vorm tussen gebouw en inrichting.

De afbeelding, afkomstig uit het tijdschrift *de Architect*, jaar 1911, toont de eetkamer in het huis van S.M. Hugo van Gijn. Voor dit huis, gelegen op de hoek van de Achterhakkers en de Sluisweg, ontwierp Reus in 1910 de interieurs en de inrichting. Het huis bestaat nog wel maar is in verband met de verbreding van de Sluisweg ingekort. Hierbij zijn de interieurs verloren gegaan. Afkomst foto: Stadsarchief Dordrecht, GPV M7858.

Literatuur

Bouwmeester H.A. Reus overleden. *Dordrechtse Courant* van 25 oktober 1935.

B.van Blijderbeek, *Bericht bij het overlijden van Reus*. *Bouwkundig weekblad Architectuur* no. 44 van 2 november 1935.

Lijst van werken van Architectenbureau Reus. Afkomstig uit het archief van Lugten-Malschaert Architecten.

Tennoort Architectenbureau, *Bouwhistorische opname inzake Voorstraat 25/253 te Dordrecht*, Arnhem - 1996.

Wim van Wijk (red.), *Lugten Malschaert Architecten 1892-1992*. Jubileumboek ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan, Dordrecht - 1992.

Ronald K.H. Blijdestijn en Ronald Stenvert, *Bouwstijlen in Nederland (1600-1940)*, Utrecht - 1994.

C.Scheffer en A.E.J.Niemeijer, *Architectuur en Stedebouw in Zuid-Holland 1850-1945*, ... - 1996.

Conny van Nes e.a., *Jonge bouwkunst in de 19de eeuwse schil van Dordrecht*, uitgave Dienst Stadsontwikkeling Dordrecht - 1989.

Mieke van Baarsel, *Van Aardappelmarkt tot Zwijndrechts Veerhoofd*, uitgave Gemeente Archief Dordrecht - 1992.

Th.E.A. Bosman e.a., *Leven met herverleden - honderd jaar Oud-Dordrecht (1892-1992)*, Hilversum - 1992.

Jan Jaap Heij (red.), *Lambertus 200 (1806-1947)*, Assen - 1990.

E.H.Cussee, *De Remonstrantsgemeente te Dordrecht*. *Kwartal en tijdschrift van Dordrecht* 46 (1978), blz. 5-12 uitgave Gemeente Archief Dordrecht.

Met dank aan Loet Megens, medewerker bij Lugten Malschaert Architecten te Dordrecht, voor de medewerking en informatieverstreking betreffende architect H.A.Reus. Elisabeth van Heiningen, Afd. Cultuur Alphen aan den Rijn van de kunsthistorische dienst de over.

Dordrecht in 1923

Beschreven objecten, met huidige adressering:

- 1 Voorstraat 251/253
- 2 Groenmarkt 10
- 3 Wijnstraat 168
- 4 Toulonselaan 89-107 (niet op tekening)
- 5 Voorstraat 380
- 6 Voorstraat 273
- 7 Cornelis de Wittstraat 28
- 8 Visstraat 25
- 9 Wijnstraat 239
- 10 Vriesestraat 90
- 11 Wijnstraat (t.p.v. 's Heer Boeienstraat)
- 12 Sluisweg 1.

Colofon

Dordtse Huizen is een uitgave van Stadsontwikkeling Dordrecht, Afd. Ruimtelijk Beheer, Taakgroep Monumentenzorg, Postbus 350, 3300 AD Dordrecht. Redactie: Albert van Engelenhoven, Tel. (078) 639 95 45

Deze uitgave wordt toegezonden aan belanghebbenden en geïnteresseerden. U kunt kosteloos een exemplaar aanvragen of een abonnement nemen. Bel hiervoor: (078) 639 68 53 of 639 61 38. Losse exemplaren zijn eveneens verkrijgbaar in de hal van het Stadskantoor, Spui boulevard 300, 3311 GR Dordrecht.

Bruk: Stadsdrukkerij Dordrecht. Gedrukt op chloorvrij gebleekt papier, dus minder milieubelastend. Oplage: 1000 exemplaren